

Художня публіцистика як джерело емпіричного матеріалу для лінгвістичних досліджень

Значну частину матеріалів для укладання лексикографічних праць становить лексика текстів публіцистики. Дослідники виділяють три основні групи публіцистичних текстів: інформаційні (як-от: замітка, репортаж, інтерв'ю, звіт), аналітичні (як-от: стаття, коментар, огляд, кореспонденція, рецензія, відкритий лист, журналістське розслідування) та художньо-публіцистичні (як-от: замальовка, нарис, есе, памфлет, публіцистичне оповідання, портрет (політичний, літературний), фейлетон, етюд). Так, до літературних джерел «Словника української мови» в 11 т. залучено газетно-публіцистичних і художньо-публіцистичних текстів – з понад 37 назв періодичних видань і понад 29 назв публіцистики інших жанрів авторства А. Бучми, О. І. Білецького, П. К. Саксаганського, Л. М. Новиченка та ін. (за даними рубрик «Газети і журнали» і «Наукова та науково-популярна література. Літературна критика. Мистецтво. Посібники та підручники. Довідники. Мемуари» у списку скорочень літературних джерел Словника). Зазначимо, що у Словнику для ілюстрування функціонування реєстрових одиниць і фразем охоплено публіцистичні твори українських діячів літератури, прізвища яких названо в рубриці «Художня література» (О. Т. Гончар, О. П. Довженко, П. А. Загребельний, М. Т. Рильський, М. П. Драгоманов, А. Ю. Кримський та ін.).

На сучасному етапі розвитку художньої публіцистики увагу звертають на такі імена, як Ю. Андрухович («Берлін. Сторінки щоденника», «Рим, 26.01.07»), О. Бойченко («Щось на кшталт Шатокуа», «Шатокуа плюс»), Ю. Винничук («Легенди Львова», «Таємниці львівської кави»), О. Гірник («Гавриїл Костельник. Ultra posse. Вибрані твори»), Д. Дроздовський («Два крила дерманського міфу», «Гоголівське питання і транскультурність»), В. Єшкілев («Воццекурґія Бет»), О. Забужко («Хроніки від Фортінбраса», «З мапи книг і людей»), Ю. Макаров («R2U»), К. Москалець («Людина на крижині», «Гра триває»), В. Овсієнко («Світло людей»), В. Павлів («Вакансія для Лідера», «Націоналізм без націоналістів»), Т. Прохасько («Есеї»), В. Цибулько («100 тисяч слів про кохання, включаючи вигуки»), Р. Чопик («Ессе Ното: добра звістка від Івана Франка») (див., напр., [3; 9; 10]). Дослідження різних мовних фактів, які дають тексти художньої публіцистики сьогодення, є незаперечним для розуміння і вивчення процесів, що відбуваються в українській літературній мові початку XXI ст.

Водночас для досягнення об'єктивного відображення лексичного складу сучасної української літературної мови, зокрема у тлумачних словниках значного обсягу, варто звертатися й до текстів найбільш визначних за своїм суспільним впливом авторів, творчий доробок яких завдяки своїй культурно-соціологічній детермінованості став знаковим для останніх чотирьох десятиків літ минулого сторіччя. Проте через низку політично-суспільних чинників їхні твори не залучали як літературні джерела ні до «Словника української мови» в 11 т., ні до інших словників, ні до лінгвістичних досліджень різного спрямування. «Повернення в сучасне культурне і мовне життя України багатьох текстів, чимало з яких завдяки змістовій актуальності та довершеності форми набули в українському суспільстві широкого визнання, вплинуло на аксіологію літературної мови в цілому та оцінку її норм. Новизна текстів поєдналася із суспільними трансформаціями й оновленням, що посилювало увагу до таких текстів та мовних відмінностей-інновацій, зафіксованих у них» [4: 240]. Серед таких текстів є й належні представникам українського шістдесятиництва як феномену національно-культурного, літературно-мистецького відродження, зокрема публіцистам, літературним критикам І. Світличному, І. Дзюбі, Є. Сверстюку, М. Коцюбинській. Зазначимо, що нині серед імен, твори яких слугують джерелами ілюстративного матеріалу в тлумачному «Словнику української мови» у 20 т., названо імена І. Дзюби, Є. Сверстюка.

Розглядаючи значення публіцистики в соціокультурному розвитку України й інших країн, Й. Д. Лось пише: «Те, що публіцистика – вартості не найнижчого порядку (матеріального й вітального), а найвищого (духовно-релігійного), доводять нині Євген Сверстюк, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Сергій Кримський, Іван Дзюба. Зберігаючи духовно-енергетичні ресурси попередників, вони концентровано бачать суть маршруту історії. Таємниця їхніх зв'язків з добою, а іноді з прийдешніми часами не в тому, що вони пристосовують своє натхнення до потреб моменту, а в тому, що у своїй добі відкривають вічні правди, які неминуче згодом адаптує собі суспільство» [9: 40].

Метою нашої розвідки є на матеріалі публіцистичних текстів І. М. Дзюби окреслити і схарактеризувати елементи мовної діяльності автора – новації, спираючись на критерій рівня адаптації та ступеня відтворюваності в мові.

На такі параметри новизни (нульовий, мінімальний рівні адаптації, нульовий, мінімальний ступені відтворюваності) індивідуально-авторських, оказіональних утворень пропонує зважувати Ж.В. Колоїз, опрацьовуючи питання статусу неологізму та його співвідношення з оказіоналізмом, диференційних ознак оказіональних утворень [7: 57 – 62]. Узагалі Ж. В. Колоїз виділяє чорити рівні адаптації, за її висловом, матеріальних репрезентантів: нульовий, мінімальний,

середній і високий, відповідно чотири ступені відтворюваності в комунікативному просторі: нульовий, мінімальний, середній і високий. Матеріальні репрезентанти нульового рівня адаптації і нульового ступеня відтворюваності є неповторними «і неповторюваними!», унікальними, новими, ще не апробованими узусом [7: 57]. Новизна матеріальних репрезентантів мінімального рівня адаптації і мінімального ступеня відтворюваності очевидна, «вони остаточно ще не визначилися зі своїм місцем у «мовному просторі», «шукають» усі можливі шляхи, щоб повністю пристосуватися до нього» [7: 58].

Лексичний матеріал дібрано зі збірника «З криниці літ», що містить статті 60-х, 80-х, 90-х рр. написання, 2000 р., роздуми, передмови до книжок, доповіді на конференціях [5].

Про адаптованість і відтворюваність у різних мовних ситуаціях авторської новації може свідчити факт її співвіднесеності як похідної одиниці з узуальним твірним словом. З огляду на словотворчі засоби і способи, за допомогою яких утворено похідні одиниці від твірних, лексичні одиниці об'єднано в групи: суфіксальні, префіксальні, префіксально-суфіксальні, композитні, юкстапозитні.

Суфіксальні одиниці:

архетипічний (← *архетип*; синоніми *архетипний*, *архетиповий*) (тут і далі в дужках подано кодифіковані твірні, спільнокореневі слова, спільнокореневі синоніми), *багатосторонність* (← *багатосторонній*), *бюрок* (← *бюро*), *вигнанство*, *вигнанський* (← *вигнанець*; синоніми *вигнанництво*, *вигнанницький*), *вселюдськість* (← *вселюдський*), *гротескований* (← *гротеск*), *загрожений* (← *загрозити*), *емоціоналізований* (← *емоція*), *занапащеність* (← *занапащений*), *заперечник* (← *заперечний*), *мелодраматик* (← *мелодраматичний*), *месництво* (← *месник*), *німецькість* (← *німецький*), *оновний* (← *оновити*; синонім *оновлений*), *персоналізовано* (← *персоналізований*), *поривавчий* (← *поривати*), *пошукуваний* (← *пошукувати*), *самопародійність* (← *самопародійний*), *софістикований* (← *софістика*), *співміряти* (← *співмірність*), *теоретизований* (← *теоретизувати*), *устосування* (← *устосований*); компаративні утворення: *аморфніший* (← *аморфний*), *заповненіший* (← *заповнений*), *масштабніший* (← *масштабний*), *послідовніший* (← *послідовний*), *природніший* (← *природний*), *спонтанніший* (← *спонтанний*), *стихійніший* (← *стихійний*), *драматичніше* (← *драматично*), *незмиренніше* (← *незмиренно*), *патетичніше* (← *патетично*).

Префіксальні одиниці:

виспеціалізований (← *спеціалізований*), «*передромантик*» (← *романтик*), *передромантичний* (← *романтичний*), *преромантизм* (← *романтизм*),

преромантичний (← *романтичний*), *передшевченківський* (← *шевченківський*), *роззлостити* (← *злостити*), *усвятити* (← *святити*).

Префіксально-суфіксальні одиниці:

дезапологізація (← *апологія*), суперлативні утворення: *найінтернаціональніший* (← *інтернаціональний*), *найістинніший* (← *істинний*), *найприхильніший* (← *прихильний*), *найсуперечливіший* (← *суперечливий*).

Композитні одиниці:

всевічний, всечутний, культуротвірний (синонім *культуротворчий*), *однородіжся* (пор. *бездоріжжся*), *правопочуття, ранньоромантик, ранньоромантичний, загальноромантичний, «козакофільський», самоототожнюватися, саморозгортання, світопояснювальний, стилетвірний* (синонім *стилетворчий*), *царськоросійський; благородно-розбійницький, географічно-територіальний, діалектично-полілогічний, перетворювально-виховний, політично-національний, політично-психологічний, пояснювально-оцінювальний, суб'єктивно-узагальнений, чуттєво-імпровізаційний*.

Юкстапозитні одиниці:

кара-мста, опоненти-заперечники, востократ (пор. статтю у «Словнику української мови» в 11 т. на слово **крат**: у сто (тисячу) крат 'у сто (тисячу) разів' [11, IV: 329]).

Наведені зразки авторських новацій утворено за продуктивними типами з іменниковими суфіксами **-ість** (на позначення якості, властивості), **-ізаці/ї/**, **-анн(я)** (на позначення опредметненої дії), **-ник, -ик** (на позначення назв суб'єктів стану), **-ок** (на позначення зменшеності), **-ств-** (на позначення збірності), прикметниковими суфіксами **-ов-, -н-, -ськ-, -іш-**, дієслівним суфіксом **-а(я)-**, дієприкметниковими суфіксами **-ова-, -ен-**, з префіксами **ви-, дез-, пре-, у-**.

Відповідно є підстави прогнозувати мінімальний рівень адаптації і мінімальний ступінь відтворюваності для більшості розглянутих лексем, а згодом і вищі рівні та набуття ними в мові статусу узуальних. Вони мають «прозору» семантику, мотивовану основою твірного слова. Зауважимо, що в лексикографічній практиці опрацювання таких груп слів, як-от компаративи, суперлативи, композити, юкстапозити, різняться своїми підходами. Одним із важливих чинників, який беруть до уваги, тут виступає тип словникової праці: чи тлумачний (коли, напр., композити, юкстапозити можна подавати і в окремій статті, і в межах статті з реєстровим словом – частиною складного слова), чи орфографічний (пор., напр., великі за кількістю ряди статей із основою **само**, префіксом **пре-** [13: 783 – 788; 681 – 683]), чи авторський словник, що презентує мову творів письменника.

Показовим стосовно наближення новоутворення до межі okazіональності / узуальності є його вживання в текстах різного авторства. Пор. вживання прикметника *передшевченківський* у статті І. Дзюби: <...> *український романтизм і передшевченківської, і шевченківської доби хоч і розвивався <...> під впливом західноєвропейського, польського і російського <...>, але багато в чому й відрізнявся від них* [5: 334];

у підручнику з української літератури: *Перший період, передшевченківський (кінець XVIII – перші десятиріччя XIX ст.) – становлення нової української літератури, формування літературної мови* [1: 4];

у путівнику по фондах відділу рукописів Архіву рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: *Передшевченківський період української літератури відображено у фондах Павла Білецького-Носенка, Лева Боровиковського, Миколи Гоголя, Петра Гулака-Артемівського* [2].

Для дієприкметника *гротескований* зафіксованими спільнокореновими словами є *гротеск, гротескний, гротескність, гротескно, гротесковий, гротесковість* [13: 199]. На дієслово *гротескувати* – словотвірну базу для дієприкметника – натрапляємо в статті В. Коскіна «Актор із комедійною зовнішністю і драматичним еством»: – *Треба голосом форсувати, гротескувати жести* [8]. У реченні з тексту І. Дзюби дієприкметник *гротескований* виконує атрибутивну функцію: *Бачимо схожу схему: спершу гротескований виклад неслухних звинувачень на свою адресу* [5: 304]. У предикативній функції використаний у рецензії Д. Шульги на роман О. Ірванця «Хвороба Лібенкрафта»: *І начебто критиковані автором реалії сучасного життя вправно гротесковані <...>, але чому без фірмової Ірванцевої саркастичної іронії чи то іронічного сарказму?* [14].

Варто відзначити, що в дослідженнях і сучасних, і написаних у попередні роки висловлюють думку про складнощі і навіть про неможливість установлення авторства слова. Низка дослідників пропонує вислів *індивідуально-авторський, авторський, новотвір* сприймати як елемент (презентант, показник) ідіостилю того чи того автора.

Інший дієприкметник *софістикований* формально утворений за властивим для таких форм суфіксальним типом на **-ова-**. Контекст: *Так, той же Джакомо Леопарді в «Роздумах італійця про романтичну поезію» піддавав сумніву народність романтизму як надто софістикованого, теоретизованого напрямку* [5: 318] – засвідчує, що в цьому випадку інновацію *софістикований* утворено швидше за все за аналогією до словоформи *теоретизований*. Вочевидь, порівняно з дієприкметниками *гротескований, теоретизований* новотвори *софістикований* і також *емоціоналізований* перебувають на нульовому рівні адаптації.

З певним застереженням можна говорити про нульовий ступінь відтворюваності таких авторських новацій, як *найінтернаціональніший, аморфніший, масштабніший, самоототожнюватися*. Пор., напр., наведення таких слів, прислівника *найінтернаціональніше* як ілюстративного матеріалу в праці «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» з посиланням на джерела відбирання матеріалу [6: 46 – 47, 155].

До індивідуально-авторських новотворів із нульовим рівнем адаптації можна зарахувати слова *виспеціалізований, найістинніший, «козакофільський», «передромантик», преромантизм, преромантичний*.

Очевидним є те, що чим більшим буде інвентар прикладів-ілюстрацій того самого новотвору з різних джерел, серед них і з художньої публіцистики, тим об'єктивніше можна буде вказати на його реальне функціонування, спрогнозувати входження в сферу мовної узуальності чи залишення як факту індивідуально-авторської словотворчості, подати семантику, лексикографічний опис.

Література

1. Антофійчук В. І. Нова українська література [текст]: кінець XVIII – перші десятиріччя XIX століття: підручник / Володимир Антофійчук. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – 600 с.
2. Архів рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України // Режим доступу: www.ilnan.gov.ua/index.php/pro-instytut/pidrozdily/
3. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика» / М. А. Балаклицький. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.
4. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12 – 13 травня 2011 р.) / Відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2011. – С. 238 – 249.
5. Дзюба І. М. З криниці літ: тритомовик. Т. II / Іван Дзюба. – К.: Обереги : Гелікон, 2001. – (Сер. «Українська модерна література»). – 848 с.
6. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
7. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: Монографія / Ж. В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.

8. Коскін В. Актор із комедійною зовнішністю і драматичним еством / Володимир Коскін // Демократична Україна. – 2011 // Режим доступу: dua.com.ua >2011/045/arch/17.shtml/
9. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації: У 2 ч. – Ч. 1. / Й. Д. Лось. – Львів: ПАІС, 2008. – 376 с.
10. Мирошкіна Н. В. Українська есеїстика як феномен соціальних комунікацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / Н. В.Мирошкіна. – К., 2012. – 17 с.
11. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
12. Словник української мови: у 20 т. – Т. 1 – 6. – К.: Наукова думка, Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2015.
13. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Скляренка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
14. Шульга Д. Вірус Ірванця. Читацька рецензія на роман Олександра Ірванця «Хвороба Лібенкрафта» / Дмитро Шульга // life.pravda.com.ua/book/2010/11/30/

Iryna SAMOILOVA

Art journalism as a source of empirical data for linguistic research

The article underlines the importance of journalistic texts as a source of empirical data for linguistic research. The lexical neoplasms in media texts by Ivan Dziuba were considered. In accordance with the methods of derivation of the extracted words are combined into groups. To identify the types of derivational affixal derivatives for the specified source words. Lexemes were considered, which are formed on the same type, but with different temporal perspectives on adaptation in the language.

УДК 811.161.2`374